

Nico Pasto

**PUUVILLATEHTAIDEN SIJAINNIN
VALINTAAN VAIKUTTANEET TEKIJÄT
TURUSSA JA TAMPEREELLA 1800-LUVUN
ALKUPUOLELLA**

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatin tutkielma
Tammikuu 2021

TIIVISTELMÄ

Nico Pasto: Puuvillatehtaiden sijainnin valintaan vaikuttaneet tekijät Turussa ja Tampereella 1800-luvun alkupuolella

Kandidaatin tutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Tammikuu 2021

Tutkin kandidaatin tutkielmassani puuvillatehtaiden sijainnin valintaan vaikuttaneita tekijöitä Turussa ja Tampereella. Tutkielma rajautuu ajallisesti 1800-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin, jolloin tehtaot perustettiin. Tutkimus keskittyy ensisijaisesti maantieteellisiin ja taloudellisiin tekijöihin ja sen tarkoituksena on selvittää, millainen merkitys mainituilla tekijöillä oli tehtaiden sijainnin valinnassa. Tässä tutkielmassa maantieteellisiin tekijöihin lukeutuvat energiansaanti sekä raaka-aineiden kuljetusmahdollisuudet ja taloudellisiin tekijöihin kuuluvat privilegiot, pääoma ja työvoima. Tutkielmassa käsitellään lisäksi lyhyesti Turun puuvillatehtaan perustajaa John Barkeria ja Tampereen puuvillatehtaan perustajaa James Finlaysonia sekä heidän taustojaan.

Tutkielman tärkeimpinä alkuperäislähteinä toimivat molempien tehtaiden perustamista varten anottut privilegiokirjeet sekä 1800-luvun alun sanomalehtileikkeet, joissa on mainintoja tehtaista. Tärkeimpänä yksittäisenä sanomalehtenä toimii Finlands Allmänna Tidning-lehti, josta löytyi mainintoja erityisesti James Finlaysonista ja hänen tehtaastaan. Tutkielman menetelminä toimivat sisällönanalyysi sekä vertaileva tutkimusmenetelmä. Tutkielmassa vertaillaan siis sitä, miten yllä mainitut tekijät ovat vaikuttaneet tehtaiden sijainnin valinnassa kahdella eri paikkakunnalla erilaisissa olosuhteissa. Turun sijainti rannikolla ja Tampereen sijainti sisämaassa loivat maantieteellisesti erilaiset lähtökohdat näiden kahden kaupungin tehtaiden perustamiselle, mikä tekee niiden vertailusta hedelmällisempää.

Tutkimustuloksista voidaan päätellä, että niin maantieteellisillä kuin taloudellisillakin tekijöillä on ollut oma vaikutuksensa tehtaiden sijainnin valinnassa. Tampereella Finlaysonin tehtaon perustamisen kannalta olennaiseksi tekijäksi nousi Tammerkoski, josta idea tehtaon perustamiselle sai alkunsa. Turussa John Barker valitsi tehtaansa käyttövoimaksi höyryn ja sai tätä kautta vapaammat kädet tehtaon paikan valintaan. Maantieteellisessä mielessä Barkerille oli kuitenkin tärkeää se, että raaka-aineiden kuljetus olisi mahdollisimman vaivatonta, mikä puolsi Turun valintaa tehtaon paikaksi. Maantieteellisiä tekijöitä oleellisempaa oli kuitenkin taloudellinen puoli, jota ilman tehtaiden perustaminen olisi tuskin ollut mahdollista. Erityisesti molempien paikkakuntien suojea hallinto ja niiden myöntämät edulliset privilegiot olivat vaikuttavina tekijöinä sijainnin valinnassa.

Avainsanat: puuvillatehdas, privilegio, Tampere, Turku, John Barker, James Finlayson

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

1. Johdanto	1
2. Tehtaiden perustajat	4
2.1 Puuvillan tulo Suomeen.....	4
2.2 James Finlayson	5
2.3 John Barker.....	7
3. Maantieteelliset tekijät	8
3.1 Energiakysymys	8
3.2 Kuljetusmahdollisuudet.....	11
4. Taloudelliset tekijät	12
4.1 Privilegiot	13
4.2 Pääoma	15
4.3 Työvoima.....	17
5. Loppupäätelmät	19
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	21
Liitteet.....	24
Liite 1. Finlaysonin alueen tonttikartta 1820.	24
Liite 2. John Barkerin saama privilegiokirje.....	25
Liite 3. James Finlaysonin privilegiokirjeen ensimmäinen sivu.....	26

1.Johdanto

Skotlantilainen James Finlayson perusti Tampereelle Suomen ensimmäisen puuvillatehtaan vuonna 1820. Hän edisti merkittävästi maan teollisuutta. Finlayson oli suomalaisen puuvillateollisuuden edelläkävijä ja hänen työtään seurasi muun muassa John Barker, joka oli hetken aikaa Finlaysonin tehtaan palveluksessa Tampereella. Vuonna 1843 Barker perusti oman puuvillatehtaansa Turkuun.¹ Barkerin ja Finlaysonin taustassa on paljon samaa, mutta lähtökohdat tehtaan perustamiselle olivat näillä kahdella hyvin erilaiset. Tässä tutkielmassa tutkin sitä, millaiset tekijät vaikuttivat tehtaiden sijainnin valintaan, ja mikä ylipäätään mahdollisti tehtaiden perustamisen. Pääasiallisena tarkastelun kohteena ovat niin maantieteelliset kuin taloudellisetkin tekijät.

Vertailusta tekee hedelmällistä muun muassa se, että Tampere sijaitsee sisämaassa ja Turku rannikolla, mikä luo tehtaan perustamiselle erilaiset reunaehdot. Toisaalta tehtaiden perustamisen välillä oli yli kaksikymmentä vuotta, joten myös teollistuminen oli tällä välin edennyt. Lisäksi voidaan sanoa, että John Barkerilla oli oman tehtaansa perustamisvaiheessa jo kokemusta työskentelystä Suomen oloissa. Hän oli nähnyt Finlaysonin tehtaan alkuvaiheet ja jopa työskennellyt siellä merkittävässä roolissa ennen kuin siirtyi Turkuun oman tehtaansa pariin.²

Tampereen kaupunki perustettiin virallisesti Ruotsin vallan alla vuonna 1779. Ennen perustamista paikka tunnettiin Tammerkosken kylänä. Se toimi maanteiden solmukohtana, josta pääsi kulkemaan rannikkokaupunkeihin, Savoan ja Pohjanmaalle. Hallituksen tarkoituksena oli kaupunkeja perustamalla edistää kaupankäyntiä ja elinkeinojen harjoittamista. Tampereen kaupungin perustamisen kannalta oleellista oli Tammerkoski, koska tuohon aikaan uskottiin, että vesivoima oli edellytys useimpien elinkeinojen harjoittamiseen. Lisäksi Tampereen sijainti kahden suuren järven välissä oli liikenteellisesti merkittävä. Vesitiet olivat tärkein kulkureitti, joita pitkin päästiin kulkemaan esimerkiksi markkinoille. Talvisin järvien jäädyttyä olivat käytössä jäätiet.³

¹ Juvelius 1933, s. 13-15.

² Juvelius 1933, s. 14-15.

³ Helenius 2004, s. 11.

Tampere oli vielä 1800-luvun alussa kaupunki, joka muistutti kylää ja asukkaita oli alle tuhat. Asuintalot olivat pääosin pieniä ja matalia, ne oli pystytetty paljaalle maalle ilman kivijalkaa ja niissä oli joko turve- tai olkikatot. Kaupungissa oli myös useita navettoja, aittoja, sikolättejä ja tunkioita. Teollisuus ei ollut Tampereella edennyt käsityöastetta pidemmälle vielä 1800-luvun alussa. Kaupungin ainoa tehtaaksi luokiteltava laitos oli vuonna 1810 Hatanpään kartanoherran C.G. Lefrenin omistukseen siirtynyt paperiruukki, joka sekin oli varsin vaatimaton rakennus vielä tuossa vaiheessa.⁴ Kun otetaan huomioon nämä lähtökohdat, on varsin mielenkiintoista, miten James Finlayson ylipäätään saapui Tampereelle ja lopulta perusti sinne tehtaan. Olosuhteet eivät missään nimessä olleet sille ihanteelliset.

John Barkerin lähtökohdat tehtaan perustamiselle olivat erilaiset Finlaysoniin verrattuna. Barkerilla oli jo kokemusta työskentelystä niin Ruotsin, Belgian kuin Suomenkin puuvillateollisuuden parista. Turku oli 1840-luvulla merkittävä tehdaskaupunki. Sinne perustettiin tuolloin useita tehtaita, joten Barkerin voidaan sanoa operoineen täysin toisenlaisessa ympäristössä Finlaysoniin verrattuna. Muun muassa mekaaninen konepaja oli perustettu Aurajoen itärannalle juuri ennen kuin Barker sai oman tehtaansa pystyyn. Turun kaupunki suhtautui kaiken kaikkiaan myönteisesti näihin halukkaisiin, jotka halusivat pystyttää tehtaita ja myönsi heille suuria taloudellisia helpotuksia.⁵

Tutkimuskysymyksenäni toimii se, millaiset tekijät vaikuttivat puuvillatehtaiden sijainnin valintaan Turussa ja Tampereella. Tehtaat perustettiin vuosina 1820 ja 1843, joten tutkimus on ajallisesti rajattu 1800-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Puuvillatehtaiden sijaintipaikan valintaa ei ole aiemmin juuri tutkittu omana tutkimuskysymyksenään. Elina Sutinen on kirjoittanut pro gradu- tutkielmansa höyrysahojen ja puuvillatehtaiden sijaintiin vaikuttaneista tekijöistä, mutta tutkimus on rajattu vuosiin 1860-1913.⁶ Varsinkin Finlaysonin tehdasta on tutkittu paljon ja on esimerkiksi hyvin tiedossa, miten James Finlayson päätyi aikanaan Suomeen ja käynnisti tehtaan toiminnan. Aiemmasta tutkimuksesta nousee esiin sekä Venäjän keisarin Aleksanteri I:n että Tammerkosken merkitys Finlaysonin tehtaan perustamisen kannalta. Näin ollen on perusteltua todeta, että niin maantieteellisillä kuin taloudellisillakin tekijöillä on ollut olennainen merkitys tehtaan perustamisessa. Turun puuvillatehtaan aikaisempi tutkimus painottuu Einar Juveliuksen⁷ tekemään

⁴ Lindfors 1938, s. 21-25.

⁵ Juvelius 1933, s. 17-18.

⁶ Sutinen 1998.

⁷ Juvelius 1933.

työhön. Turun tehtaasta löytyy mainintoja esimerkiksi laajemmin Turun historiasta kertovista kirjoista.⁸ Myös Turun puuvillatehtaasta tehty tutkimus osoittaa, että myös siellä maantieteelliset ja taloudelliset tekijät ovat olleet ratkaisevassa asemassa sijainnin valinnan kannalta.⁹

Tutkimuksen pääasiallisena lähdeaineistona toimivat Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista löydetty vanhat sanomalehtileikkeet, joita on saatavilla jo Finlaysonin tehtaan varhaisista vaiheista alkaen. Sanomalehtileikkeet ovat 1820-1850-luvuilta, jolloin sekä Turun että Tampereen tehtaan toiminta oli käynnistynyt. Kaiken kaikkiaan alkuperäisaineistoa on kuitenkin varsin niukasti. Tämä voi johtua lehtien vähäisyydestä tai yksinkertaisesti siitä, että lehdillä ei ollut intressiä kirjoittaa Finlaysonista vielä tuossa vaiheessa. Finlaysonista saatavilla oleva aineisto painottuu tehtaan myöhempään vuosikymmeniin. Finlaysonin puuvillatehtaasta löytyy paljon tutkimuskirjallisuutta ja siitä on kirjoitettu oma historia.¹⁰ Tutkimuskirjallisuudesta löytyy liitteinä sekä Turun että Tampereen tehtaiden perustamista varten anotut privilegiokirjeet, joita hyödynnän tutkielmassa. Lisäksi tutkimuskirjallisuudesta löytyy jäljennöksiä Finlaysonin tehtaan perustamista koskevista pöytäkirjoista. Turun puuvillatehtaasta kirjallisuutta löytyy huomattavasti Finlaysonia vähemmän, mutta jonkin verran sitä on silti saatavilla.

Tutkimuksen menetelminä toimivat laadulliseen tutkimukseen piiriin kuuluva sisällönanalyysi sekä vertaileva tutkimusmenetelmä. Sisällönanalyysissä aineistoa haravoidaan ja sieltä pyritään nostamaan esiin omaa tutkimusta koskevaa, kiinnostavaa tietoa. Sisällönanalyysiin olennaisena osana kuuluu teemoittelu, joka tulee tässäkin tutkielmassa hyvin esiin. Teemoittelussa aineisto on pilkottu erilaisten aihepiirien mukaan ja sitä kautta aineistosta pyritään löytämään tiettyä teemaa kuvaavia näkemyksiä. Teemoittelu myös mahdollistaa aineistosta löytyvien teemojen vertailemisen.¹¹ Tässä tutkielmassa vertailen erilaisia teemoja Tampereen ja Turun puuvillatehtaiden välillä, jota kautta tutkielmaan tulee vertailevaa otetta.

⁸ Katso esim. Nikula 1972.

⁹ Juvelius 1933.

¹⁰ Finlaysonin tehtaan historian on kirjoittanut Gustav Lindfors (1938). Finlaysonia ovat tutkineet lisäksi muun muassa Jarmo Peltola (2019) ja Kyllikki Helenius (2014). Väinö Voionmaa (1929) puolestaan käy kattavasti läpi Finlaysonin tehtaan vaiheita Tampereen historiassaan. Tampereen yliopistossa Finlaysonin tehtaan tutkimuksen uusinta antia on Finlayson 200-tutkimusprojekti.

¹¹ Tuomi & Sarajärvi 2018.

Tutkimukseni rakenne etenee siten, että taustoitan alussa lyhyesti puuvillateollisuuden tuloa Suomeen sekä kerron James Finlaysonin ja John Barkerin taustasta ja siitä, miten he aikanaan päätyivät Suomeen. Tämän jälkeen siirryn tehtaiden perustamisen aikaan. Tarkastelen tehtaiden sijaintiin vaikuttaneita tekijöitä sekä taloudellisesta että maantieteellisestä näkökulmasta. Taloudellisiin tekijöihin luen työvoiman saatavuuden, käytössä olevan pääoman sekä privilegit, joilla tarkoitetaan sellaisia taloudellisia etuoikeuksia, jotka helpottavat taloudellisen toiminnan aloittamista. Loppuluvussa teen yhteenvedon tutkimustuloksista. Tutkimuksen lopusta löytyy lähde- ja kirjallisuusluettelo sekä liitteet.

2. Tehtaiden perustajat

2.1 Puuvillan tulo Suomeen

Puuvilla tuli Suomessa tutuksi jo 1700-luvulla. Turussa valmistettiin 1770-luvulla pienissä tehtaissa puuvillaisia nenäliinoja ja puuvillasamettia. Tämänkaltainen koti- ja käsityöteollisuus voi hyvin vielä senkin jälkeen, kun varsinaisia puuvillatehtaita alettiin perustamaan Suomeen. Koti- ja käsityöteollisuudelle tärkeät raaka-aineet olivat ulkomaista tuontitavaraa, jota saatiin tuoda Suomeen joko tullitta tai hyvin pienillä tullimaksuilla. Tällä toiminnalla oli esimerkiksi Turussa merkittäviä työllistäviä ja sitä kautta taloudellisia vaikutuksia. 1800-luvun alussa tuotantomäärät olivat jo hyvin suuria ja puuvillaa saatiin viedä Suomen suuriruhtinaskunnan alueelta tullitta muualle Venäjälle.¹²

1800-luvulla puuvilla kuului maailman merkittävimpien tuotteiden joukkoon. Britannian aikaansaama teknologinen kehitys hyödytti useita Euroopan maita ja lopulta myös Suomea, vaikka kehitys tapahtui muita maita myöhemmin. Maan pohjoinen sijainti Itämeren rannikolla vaikeutti kuljetusreittien käyttämistä ja myös matkustamista Suomeen, kun meri oli ison osan vuodesta jäätynyt. Britanniasta saatiin houkuteltua ammattitaitoisia teollisuusyrittäjiä Eurooppaan ja näin kävi myös Suomen kohdalla. Teollisuus keskittyi Suomessa pieniin kaupunkeihin, joissa energiaa oli helposti saatavilla. Näistä keskuksista Tampere oli merkittävin.¹³

¹² Juvelius 1933, s. 9-10.

¹³ Peltola 2019.

On hyvin mahdollista, että Tampereesta ei olisi tullut puuvillateollisuuden keskusta Suomessa, mikäli Suomi olisi jäänyt osaksi Ruotsin valtakuntaa. Ruotsissa oli Norrköpingin kaltaisia teollisuuskaupunkeja, joihin oli paremmat kuljetusmahdollisuudet ja joissa energiavarannot olivat suuremmat kuin Tampereella. Venäjän vallan alla nimenomaan Tampere pääsi kuitenkin kehittymään teollisuuden keskuksiksi Suomessa.¹⁴ Vaikka Tampereen olosuhteet eivät olleet parhaat mahdolliset, sieltä löytyi kuitenkin työvoimaa, hyviä raaka-aineita, kuten puuvillaa ja villaa sekä halpoja rakennusaineita.¹⁵

Puuvillateollisuuden juurtuminen Suomeen 1800-luvulla ei ollut itsestään selvää eikä välttämättä edes todennäköistä. Suomi sijaitsi kaukana Aasian puuvillapelloista eikä maasta löytynyt tuotantoon vaadittavia tarvikkeita, osaavia tekijöitä tai edes ostajakuntaa. Lisäksi pääomia oli vain niukasti. Teollisen toiminnan käynnistäminen vaatisi niin tuotantovälineiden kuin ammattilaistenkin tuontia ulkomailta. Englannissa säädetty teollisuuskoneiden vientikielto vaikeutti kotimaisen tehtaanomistajakunnan syntyä aina 1840-luvulle asti. Toisaalta Suomen valttikorteiksi voidaan lukea valtava määrä ilmaista vesivoimaa sekä halpa työvoima.¹⁶

2.2 James Finlayson

James Finlaysonin varhaisesta elämästä on vain niukasti tietoa. Hän syntyi perimätiedon mukaan Skotlannissa vuonna 1771. Väinö Voionmaa kuvailee Finlaysonia henkilönä ”salaperäiseksi”.¹⁷ Finlayson syntyi todennäköisesti vähävaraiseen perheeseen. Paria vuotta ennen Finlaysonin syntymää James Watt oli saanut paranneltua höyrykoneensa hyötysuhdetta. Esimerkiksi polttoaineen kulutus putosi kolmannekseen aiemmista höyrykoneen versioista ja yksi teollisen vallankumouksen merkittävimmistä merkkipaaluista oli saavutettu. James Finlaysonille tämä tarkoitti sitä, että hän näki lapsuudessaan, miten ympärille nousi jatkuvasti uusia konepajoja, tehtaita ja kehruulaitoksia.¹⁸

¹⁴ Peltola 2019.

¹⁵ Haapala 1986, s. 22-23.

¹⁶ Sutinen 1998, s. 102.

¹⁷ Voionmaa 1929, s. 136.

¹⁸ Aamulehti 18.8.2019.

Merkittävä tekijä Finlaysonin elämässä oli se, että hän kuului kveekarien uskonlahkoon. Finlaysonin ja hänen vaimonsa Margaretin luonteenpiirteisiin kuuluivat muun muassa lähimmäisenrakkaus, ahkeruus, rehellisyys ja yksinkertaiset elämäntavat.¹⁹ Luonteenpiirteet olivat hyvin tyypillisiä kveekareille. Kveekarien lahkossa työntekoa arvostettiin ja oli ilmeisen tärkeää pyrkiä kohentamaan omaa taloudellista asemaa. Heille oli tyypillistä olla mukana kaupallisessa ja teollisessa toiminnassa. Tämä kveekarien aktiivisuus oli osaltaan vaikuttamassa Englannin teollistumiseen.²⁰

Finlaysonista kehittyi erinomainen koneenrakentaja, jonka erityisosaamista olivat pellava- ja villankehruukoneet. Lisäksi Finlaysonin kerrotaan omien sanojensa mukaan kehittäneen parannellun villankehruukoneen, joka otettiin laajaan käyttöön eri puolilla Englantia, koska se teki villankehruusta nopeampaa ja vaivattomampaa kuin aiemmin.²¹

Englanti yritti suojata omaa teollistumistaan kieltämällä koneiden viennin ulkomaille kuolemanrangaistuksen uhalla. Tämä johti siihen, että Finlaysonin ja Barkerin kaltaisia taitavia koneenrakentajia houkuteltiin työskentelemään Manner-Eurooppaan hyvällä palkalla. Tätä kautta koneenvientikieltoa pystyttiin kiertämään ja teollistuminen pääsi vauhtiin myös muualla Euroopassa. Finlayson päätyi merkittävään rooliin johtamaan konepajaa Venäjän keisarillisille Aleksanterin manufaktuurilaitoksille. Tällöin hän tutustui keisari Aleksanteri I:een, mikä vaikutti suuresti tulevaan tehdastoimintaan Suomessa.²²

Aleksanterin tehtaot olivat eräänlaisia valtion esimerkkilaitoksia, joilla Venäjän teollistumista yritettiin saattaa käyntiin. Asia oli hyvin tärkeä itse keisarille eikä James Finlaysonin tapainen taitava koneenrakentaja jäänyt keisarilta huomaamatta. Työskennellessään Pietarissa Finlayson oli yhteydessä venäläisten lisäksi myös lukuisiin englantilaisiin. Paikallisessa brittiyhdyksessä vaikutti kveekariliike, jota kautta syntyi Finlaysonin yhteys Tampereelle. Hänen ystävänsä John Paterson kulki Suomessa raamatunlevitystyössä ja oli matkoillaan tutustunut Hatanpään kartanon isäntään, joka omisti paperitehtaan Tammerkosken rannassa.²³

¹⁹ Helenius 2004, s. 12-13.

²⁰ Tampereen historiallinen seura 1929, s. 175-176.

²¹ Voionmaa 1929, s. 136.

²² Lindfors 1938, s. 29.

²³ Haapala 1986, s. 22.

Paterson oli ihastunut Tammerkosken kuohuihin vieraillessaan Tampereella vuonna 1812. Hän vaikutti mahdollisuudesta aloittaa teollinen toiminta kaupungissa ja ehdotti myöhemmin tehtaan perustamista James Finlaysonille. Finlayson kävi Patersonin kanssa Tampereella vuonna 1819 tutustumassa paikallisiin olosuhteisiin ja tuli itsekin vakuuttuneeksi sen mahdollisuuksista. Finlayson alkoi heti ensimmäisellä vierailullaan tekemään suunnitelmia tehtaan perustamista varten ja tuli vielä loppuvuodesta uudestaan käymään Tampereella. Finlaysonin ja Patersonin vierailun ajankohta oli mielenkiintoinen, koska vuoden 1819 syksyllä myös keisari Aleksanteri I oli tehnyt vierailun Tampereelle. Keisarille oli esitelty pauhaava Tammerkoski, jonka yläputouksilta avautui laaja näköala Näsijärvelle. Koski teki vaikutuksen myös keisariin, joka innostui paikan mahdollisuuksista. Kun keisari kuuli Finlaysonin halusta perustaa tehdas Tampereelle, hän halusi kaikin tavoin edesauttaa Finlaysonin hanketta. Keisari näki Tampereessa mahdollisuuden kehittää oman valtakuntansa teollistumista.²⁴

2.3 John Barker

John Barker syntyi pienessä englantilaisessa Haslingdenin kaupungissa Lancashiressä heinäkuussa 1791. Lancashire tunnetaan kutomateollisuuden kehtona. Barkerin vanhemmat edustivat työväestöä ja Barker itse oli jo nuoresta pitäen mukana työssä, joka loi hänelle hyvän pohjakoulutuksen tulevaan. Barker erikoistui koneenrakennusalalle ja oppi näin rakentamaan sekä villakehruu- ja kutomakoneita. Vaikka miehestä tuli taitava koneenrakentaja, hänen yleissivistyksensä kerrotaan kuitenkin jääneen vaillinaiseksi.²⁵

Vuonna 1817 Barker palkattiin Belgiassa Liegen läheisyydessä sijainneeseen konetehtaaseen. Hänen vastuulleen tuli puuvillakoneosaston johtotehtävät. Kolmetoista vuotta myöhemmin tehtaan toiminta oli ajautunut vaikeuksiin ja Barker puolestaan riitoihin tehtaan johdon kanssa. Barker päätti irtisanoutua ja siirtyi vuonna 1833 Ruotsiin. Hän sai luvan perustaa konepajan Tukholmaan.

²⁴ Tampereen historiallinen seura 1929, s. 177-178.

²⁵ Juvelius 1933, s. 13.

Liikepääomasta oli kuitenkin pulaa eikä konepaja menestynyt toivotulla tavalla. Vuonna 1835 konepajan toiminta oli supistunut niin paljon, että Barker piti palveluksessaan enää yhtä työntekijää.²⁶

Barkerin konepajan toimintaa oli mahdotonta jatkaa ja näin hän otti vastaan tarjouksen siirtyä Finlaysonin tehtaaseen palvelukseen Tampereelle. James Finlayson ei ollut pystynyt edullisista privilegioistaan huolimatta menestymään tehtaansa kanssa vielä 1820-luvun alkupuolella. Barker kävi tutustumassa Tampereen olosuhteisiin vuonna 1836. Lopulta Barkerin johdolla Tampereelle alettiin pystyttämään uutta tehdasrakennusta. Hän sai Tampereelle mukaansa sekä koneita että työntekijöitä. Barker oli itse merkittävä osa rakennusprojektia, mutta aikoi huonoon terveyteensä vedoten erota Finlaysonin palveluksesta, sitten kun tehdas oli valmis ja lopulta näin myös kävi. Tehdas saatiin valmiiksi vuoden 1836 aikana.²⁷

Barker halusi myöhemmin siirtyä Turkuun ja perustaa sinne oman tehtaansa. Hän halusi höyryvoimalla toimivan tehtaaseen ja sai tätä kautta vapaat kädet valita sopiva paikka. Barkerin mielestä Turku tarjosi tehdasyrittäjälle monia etuja ja kuljetusmahdollisuuksien takia hän piti sitä parempana vaihtoehtona kuin esimerkiksi Tamperetta. Barker uumoili, että raaka-aineiden kuljetus Tampereelle muodostuisi liian hankalaksi.²⁸ Voidaan sanoa, että myös tehtaaseen perustamisen ajankohta oli ratkaisevat 20 vuotta Barkerin puolella. Barker perusti tehtaaseen vuonna 1843, 23 vuotta James Finlaysonin jälkeen. Tuolloin James Wattin kehittelemä höyrykone oli jo ehtinyt mullistaa maailman puuvillateollisuuden ja oli myös saapunut Suomen markkinoille 1830-luvulla.²⁹

3. Maantieteelliset tekijät

3.1 Energiakysymys

Koskivoiman huomioiminen oli ensimmäinen merkittävä askel kohti tehtaaseen perustamista nimenomaan Tampereelle. Tammerkoski oli havaittu erinomaiseksi voimanlähteeksi tulevalle

²⁶ Juvelius 1933, s. 13-14.

²⁷ Juvelius 1933, s. 15-16.

²⁸ Juvelius 1933, s. 17.

²⁹ Juvelius 1933, s. 12.

tehtaalle. Finlayson oli yhtä lailla vakuuttunut siitä, että hänen tulisi saada rajoittamaton oikeus koskeen, jotta tehdastoiminta ei vaarantuisi. Finlayson viittasi tähän oikeuteen antamassaan privilegiokirjeessä. Hän halusi koskioikeuden ulottuvan Tampereen paperitehtaasta Näsijärven alkuun asti. Asia jäi lopulta Tampereen kaupunginoikeudelle päätettäväksi.³⁰

Finlaysonin anomusta käsiteltiin Tampereen kaupunginoikeudessa 26. marraskuuta 1821 ja siitä käy ilmi, että täyden vesioikeuden saamiseen liittyi ongelmia. Finlaysonin asiamies, kauppias Gustaf Lundahl oli vedonnut siihen, että vesioikeuden luovuttaminen Finlaysonille olisi vähintäänkin kohtuullista, koska näin oli toimittu myös koskenrannalle sijainneen tarpeellisen maa-alueen suhteen. Pöytäkirjasta kuitenkin selviää, että Finlaysonin vaatimuksia myös vastustettiin, koska koski tarjosi joillekin edullisen kalastuselinkeinon.³¹

Kaupunginoikeuden päätös oli kuitenkin lopulta myönteinen Finlaysonille. Siinä todettiin seuraavasti:

Koska Finlayson on kirjallisesti sitoutunut maksamaan vuosittain saman vuokran kalastusvedestä kuin kaupunginkassa tästä koskenosasta saa, on myös kohtuullista, etteivät kalastustelineet ja laitokset saa olla tiellä tai esteenä tehtaiden ja laitosten rakentamiselle koskeen; sen vuoksi ja kaikenlaisten haittojen ja vastaisuudessa mahdollisesti syntyvien kiistojen ehkäisemiseksi katsoo kaupunginoikeus aiheelliseksi täten tehtailija James Finlaysonin vapaaseen hallintaan ja yksinomaiseen oikeuteen luovuttaa kaupungille kuuluvat vesiputoukset Uudestakadusta alkaen aina ylimpään putoukseen asti.³²

Tehdasta varten Näsijärven pintaa päätettiin laskea, jotta se saisi tarvittavan vesivoiman käyttöönsä. Kun asiasta oli tehty päätös, päätettiin kaivaa Teiskon joeksi kutsuttua ränniä leveämmäksi ja neljän jalan verran syvemmäksi. Sen kautta Näsijärvestä voitaisiin johtaa vettä putouksille ja sitä kautta tehtaaseen. Ränni oli hyödyllinen, koska sillä pystyttiin sekä alentamaan Näsijärven vedenpintaa, että johtamaan vettä Finlaysonin tehtaalle.³³ Vedenpinnan alentamisella haluttiin myös estää kevättulvien

³⁰ Lindfors 1938, s. 75-76.

³¹ Tampereen kaupunginoikeuden pöytäkirja 26.11.1821.

³² Tampereen kaupunginoikeuden pöytäkirja 26.11.1821.

³³ Turun Wiikko-Sanommat 26.6.1824, Finlands Allmänna Tidning 13.5.1824.

aiheuttamia vahinkoja järven rannoilla sijaitsevilla viljelyalueilla sekä edistää seudulla olevien viljelysmaiden kuivaamista.³⁴

Vesi-oikeuden lisäksi Finlaysonille oli oleellista saada tarvittava maa-alue käyttöönsä tehtaan perustamista varten. Liitteessä 1 näkyvä jäljennös vuoden 1820 Finlaysonin alueen tonttikartasta havainnollistaa sitä, millaisesta alueesta on kyse.³⁵ Kartassa näkyvä Kruununpolttimon alue ja tontilla sijaitsevat talot ja rakennukset olivat Finlaysonille oleellisia. Kruununpolttimon aluetta ei ollut merkitty Tampereen vuoden 1780 asemakaavaan, mutta alueen tontit olivat päätyneet huutokaupassa uusille omistajille, eikä huutokaupan yhteydessä huomioitu mahdollisuutta sisällyttää polttimonalue asemakaavaan. Suurimman osan polttimonalueesta omistanut kaupunginoikeuden jäsen Henrik Grönlund haastettiin oikeuteen ja häntä pyydettiin luovuttamaan Finlaysonin tehtaalle välttämättömäksi katsottu alue kaupungin haltuun. Grönlundin kanssa käytyjen neuvottelujen jälkeen sopimus alueen luovuttamisesta saatiin lopulta aikaan.³⁶

Finlaysonille luovutettiin kaiken kaikkiaan kaikki Mältninlahden ja Polttimokadun välissä sijaitseva maa-alue sekä kaupungille kuuluva maa-alue, joka rajoittuu pohjoisessa vielä rakentamattomaan tonttiin 124, idässä Tammerkosken virtaan, lännessä Mältninlahdesta Kuninkaankatuun ja etelässä Polttimonalueeseen. Mältninlahden ja tontin 124 välinen alue luovutettiin ilman lunastusta, mutta muissa alueissa oli lunastushinta.³⁷

John Barker sai energiakysymyksen näkökulmasta vapaat kädet tehtaan paikanvalinnassa, koska hän halusi hyödyntää höyryvoimaa.³⁸ Höyryvoima oli juurtunut teollisuuden käyttövoimaksi hyvin hitaasti, vaikka se oli otettu käyttöön jo 1700-luvulla. Vesivoimaan nähden höyryllä oli varsin korkeat käyttökustannukset. Lisäksi ensimmäiset höyrykoneet toimivat kehnosti ja vaativat jatkuvaa huoltoa. 1800-luvun kuluessa höyrykonetta paranneltiin useaan otteeseen ja sen teho alkoi vähitellen kasvamaan. Tämä mahdollisti aikanaan puuvillatehtaiden perustamisen raaka-aineiden saannin kannalta otollisille paikoille, kun veden läheisyys ei ollut enää määrittävänä tekijänä sijainnille.³⁹

³⁴ Lindfors 1938, s. 79.

³⁵ Finlaysonin alueen tonttikartta 1820. Kuva kartasta liitteessä 1.

³⁶ Lindfors 1938, s. 64-66, 68.

³⁷ Lindfors 1938, s. 69, s. 73.

³⁸ Juvelius 1933, s. 17.

³⁹ Sutinen 1998, s. 25-26.

3.2 Kuljetusmahdollisuudet

Tampereella vaikeat kulkumahdollisuudet tuottivat Finlaysonille päänvaivaa tehtaan rakentamisvaiheessa. Finlayson ryhtyi aktiivisesti suunnittelemaan tehdasrakennusten paikkaa ja kanavaa, jota pitkin hän johtaisi vettä tehtaaseen. Suunnittelu oli alkanut jo ennen kuin maa- ja vesioikeutta oli hänelle vahvistettu. Finlayson tarvitsi rakentamiseen hirssiä oman arvionsa mukaan noin 1500 kappaletta ja pyysi oikeutta hankkia niitä Näsijärveä lähellä sijainneista kruununmetsistä. Anomus eteni senaattiin, jossa se hyväksyttiin. Puutavaran kuljettaminen osoittautui hyvin hankalaksi ja kalliiksi. Korkeat hakkaus- ja kuljetuskustannukset johtivat siihen, että Finlayson päätti olla hyödyntämättä näitä metsiä, joihin hänellä oli oikeus. Hän piti taloudellisesti kannattavampana käyttää hyväksi yksityisiä metsiä, joista alettiin hinaamaan tukkilauttoja tehtaalle.⁴⁰

Kuljetusmahdollisuuksien näkökulmasta ongelmia aiheutti myös työkalujen ja työkoneiden hankkiminen. Tärkeimmät koneet ja tavarat oli hankittava ulkomailta, pääasiassa Ruotsista ja Englannista, mutta osittain myös Venäjältä. Koska kuljetusvälineistä oli pulaa, tuontitavarat kuljetettiin hevosilla Turusta Tampereelle. Koneenrakentajana Finlayson pystyi valmistamaan koneita myös itse, mutta se oli hyvin hidasta, koska häneltä puuttui ammattityöntekijöitä rinnalta.⁴¹

Kaiken kaikkiaan Suomen liikenneolot olivat parantuneet jo 1700-luvulta lähtien runkoteiden rakentamisen myötä. 1800-luvun alussa työtä jatkettiin rakentamalla yhdysteitä, jotka veivät pitäjistä pääteille ja sitä kautta kaupunkeihin. Vuosien 1809-1875 välillä Suomessa rakennettiin noin 11 000 kilometriä maantietä. Ne helpottivat kulkemista, mutta niiden rakentaminen ja kunnossapito oli työlästä. Varsinkin talvisin maantiet olivat tärkeä kulkureitti. Sulanveden aikaan suosittiin vesireittejä sekä tavaraliikenteessä että myöhemmin höyrylaivojen yleistyessä myös matkustajaliikenteessä. Suomessa alettiin toteuttaa merkittäviä kanavahankkeita 1830-luvulla, joiden tarkoituksena oli tehostaa sisävesien käyttöä. Suurin kanavahanke oli vuosina 1845-1856 rakennettu Saimaan kanava, jolla oli suuri vaikutus Itä-Suomen taloudelliselle nousulle.⁴²

⁴⁰ Lindfors 1938, s. 83-85.

⁴¹ Lindfors 1938, s. 87.

⁴² Vahtola 2017, s. 201.

1840-luvun alussa Turussa kysymykset kuljetusmahdollisuuksista oli paljon helpompi ratkaista. Höyrykone oli jo aiemmin 1830-luvulla tullut teollisuuden käyttöön Suomessa ja se oli hyvin käytännöllinen voimanlähde. Paranneltu höyrykone tarvitsi toimiakseen vain sopivaa polttoainetta eli puuta tai kivihiihtä. Höyryvoiman ansiosta tehtaita pystyttiin nyt rakentamaan paikkoihin, joista tarvittavia raaka-aineita oli heti saatavilla tai vaihtoehtoisesti satamien lähelle, joihin raaka-aineita voitiin tuoda helposti muista maista. Satamien kautta jalostettuja tuotteita voitiin myös kätevästi lähettää ulkomaisille markkinoille. Kaiken lisäksi Turun sijainti Lounais-Suomessa tarkoitti sitä, että raaka-aineiden tuontimaista oli sinne lyhyt matka ja tuonti olisi siten varsin halpaa.⁴³

4. Taloudelliset tekijät

Vaikka James Finlaysonilla oli Venäjän vuosiltaan pääomia, hän lähti tehtaan perustamisen suhteen ajattelussaan siitä, että valtio toimii tehdastoiminnan rahoittajana ja hän itse johtaisi tehdasta käytännön tasolla. Finlaysonin ajatuksen taustalla lieenee se, että Tamperetta oli alun perin suunniteltu tehdaskaupungiksi niin Helsingissä kuin Pietarissakin. Tampereen perustamisen yhteydessä vuonna 1779 oli tähdätty siihen, että siitä tulisi vapaa teollisuus- ja kauppakaupunki. Tampere sai vapaakaupunkioikeudet uudelleen Venäjän alaisuudessa vuonna 1821. Rautateollisuutta pidettiin tärkeänä teollisuudenalana koko maalle ja näin ollen Tamperetta suunniteltiin rautateollisuuden keskuksiksi Suomessa. Tämä mahdollistaisi sen, että raudan ja malmin tuonnista ulkomailta päästäisiin eroon. Venäjän keisari Aleksanteri I:n vierailu Tampereella vuonna 1819 oli siis osa merkantilistista talouspolitiikkaa, jonka keskiössä Tampere tässä vaiheessa oli.⁴⁴

1840-luvulla Turun kaupunki rohkaisi ihmisiä teolliseen toimintaan. Viranomaisten mielestä oli tärkeää, että kaupunkiin saataisiin erilaisia teollisuuslaitoksia. Kaupunki osoitti laitoksille valmiiksi tontit, jotka uudet yritykset voisivat sitten ostaa edulliseen hintaan. Yrittäjiä autettiin alkuun myös tuntuvilla verohelpotuksilla. Uuden yrityksen ei esimerkiksi ensimmäisen kymmenen toimintavuoden aikana maksaa ruoppaus-, vaaka- eikä tuulaakimaksuja. Lisäksi kaupunki rakensi tehdastonttien yhteyteen omat laiturit. Turun kaupungin suojelemaan suhtautumisen myötä Barkerin

⁴³ Juvelius 1933, s. 11-12.

⁴⁴ Haapala 1986, s. 22-23.

puuvillatehdas ei jäänyt kaupungin ainoaksi teollisuuslaitokseksi. 1840-luvulla Turkuun perustettiin useampia laitoksia, jotka vauhdittivat teollista toimintaa.⁴⁵

4.1 Privilegiot

James Finlayson oli Venäjällä työskennellessään luonut merkittävän määrän varallisuutta itselleen, mutta oli selvää, että sillä ei vielä pystyisi kattamaan tehtaan perustamisesta koituvia kuluja. Finlayson halusi, että Tampereelle perustettava tehdas tulisi olemaan hänen yksityisomaisuuttaan, eikä se näin ollen kuuluisi valtiolle, vaikka se Finlaysonia tukisikin. Finlayson lähetti anomuksen tehtaan perustamisesta Suomen suuriruhtinaskunnan ministerivaltiosihteerille, jonka tulisi esitellä anomus suoraan keisarille. Hän perusteli omaa suunnitelmaansa sillä, että tehtaan perustaminen tulisi merkittävästi kehittämään Suomen käsityö- ja tehdasteollisuutta.⁴⁶

Lopulta keisari myönsi Finlaysonille varsin kattavat edut. Ensimmäkin hän sai haltuunsa täydellä omistusoikeudella Tammerkosken putoukset Lefrenin paperiruukista kosken yläputoukselle asti sekä hallintaa vailla olevat kaupungin maat samalta alueelta. Tälle alueelle hän sai perustaa valimon sekä kaikki sen yhteyteen tarvittavat työpajat. Toinen kohta koski tullittomuutta. Finlaysonille myönnettiin oikeus tuoda kaikki laitosten kannalta välttämättömäksi katsovansa tavara Venäjältä ilman tullimaksua. Muun muassa näiden etujen lisäksi Finlayson itse vaati vielä uskonnonvapautta maahan tuleville työntekijöilleen sekä vastaisuudessa myös muille Englannista tuleville tehtailijoille, jotka saattavat Suomeen saapua ja aloittaa teollisen toiminnan. Finlaysonin privilegiokirjeen ensimmäinen sivu löytyy liitteestä 3.⁴⁷

Käytännössä lähes täydellisen tullivapauden myöntämistä pidettiin Suomen senaatissa ongelmallisena. Senaatin mielestä tehtaassa tulisi suosia kotimaisia raaka-aineita ja näin ollen raaka-aineiden tuontia ulkomailta tulisi välttää. Puuvillan tuonnin suhteen senaatti oli alusta lähtien myötämielisempi, eikä asettanut sen tuontimääriin rajoituksia. Kuten todettua, Finlayson sai

⁴⁵ Nikula 1972, s. 353. Tuulaakimaksulla tarkoitettiin tullimaksun yhteydessä maksettua lisäveroa. Ruoppaus puolestaan tarkoittaa veden pinnan nostamista vedenpohjaa kaivamalla.

⁴⁶ Lindfors 1938, s. 36-37.

⁴⁷ James Finlaysonin privilegiokirje liitteessä 3.

tullivapauden tarvitsemiinsa koneisiin ja raaka-aineisiin, mutta niiden tuonti Venäjältä tuli suorittaa valvotuissa oloissa.⁴⁸

On merkillepantavaa, että Finlayson sai lopulta kaikki hakemansa edut itselleen. Tätä voidaan pitää poikkeuksellisenä ja ilman keisarin merkittävää myötämielisyyttä kaikkien privilegioiden saaminen olisi todennäköisesti ollut paljon haastavampaa. Maa- ja vesioikeudet sekä käytännössä rajoittamaton tullivapaus ovat varsin laajoja etuja, joiden myöntäminen kertoo paitsi Finlaysonin omista päämäärätietoisista suunnitelmista tehtaan perustamiseksi myös keisarin halukkuudesta käynnistää teollinen toiminta Suomen alueella.

Finlaysonin tuli saada kaupungilta myös asumisoikeus sekä porvarioikeudet, jotta hän voisi alkaa johtamaan tehdasta Tampereella. 1800-luvun alkupuolella porvarioikeuksien saamiseen saattoi liittyä vaikeuksia ja ei ollut tavallisuudesta poikkeavaa, että noita hakemuksia myös hylättiin. Keisarin tuki osoittautui kuitenkin jälleen tärkeäksi Finlaysonille. Keisarin myötämielisyys häntä kohtaan oli laajalti tiedossa ja niinpä myös kaupungin viranomaiset osoittautuivat avuliaisiksi Finlaysonia kohtaan. Näin Finlaysonin hakemus porvarioikeuksista hyväksyttiinkin hyvin nopeasti.⁴⁹

Tavoitellessaan privilegioita tehtaan perustamiseksi John Barker esitti keisarille kaksi anomusta. Toisessa hän anoi lupaa koneellisen puuvillatehtaan perustamiseksi Turkuun ja toisessa hän pyysi Suomen kansalaisuutta itselleen.⁵⁰ Liitteessä 2 näkyvässä privilegioanomuksessaan Barker toteaa, että hänen tarkoituksenaan on kehrätä tehtaassa puuvillalankaa ja perustaa sen yhteyteen väripaino, jonka avulla kankaita voitaisiin valmistaa monin eri tavoin.⁵¹

Myös Barkerin privilegiohakemusta käsiteltiin senaatista. Myönteistä päätöstä perusteltiin sekä koko maan että paikallisen edun toteutumisella. Katsottiin, että oli parempi pystyä valmistamaan sellaisia tuotteita kotimaassa, joita oli siihen asti tuotu ulkomailta. Lisäksi Turussa oli paljon köyhää väestöä, joka kaipasi työtä ja Barkerin tehtaan toivottiin auttavan tässä asiassa. Barkerille annettiin

⁴⁸ Voionmaa 1929, s. 142-143.

⁴⁹ Lindfors 1938, s. 61-62.

⁵⁰ Juvelius 1933, s. 20.

⁵¹ John Barkerin privilegiodokki liitteessä 2.

privilegioihin myöntämisestä kaksi vuotta aikaa käynnistää tehtaansa toiminta, eikä hänelle myönnetty oikeutta siirtää privilegioitaan kenellekään.⁵²

James Finlaysoniin verrattuna Barkerin tehtaan toiminta käynnistyi huomattavasti paremmin. Barker kirjoitti *Åbo Underrättelser*-sanomalehdessä vuonna 1848, että puuvillankehruuta oli hänen tehtaassaan tehostettu niin, että puuvillaa pystyttiin tuottamaan kaksinkertainen määrä aiempiin vuosiin verrattuna.⁵³ Kyseisenä vuonna Barkerin tehtaan tuotanto oli kasvanut 53 650 naulaan puuvillalankaa, joka oli arvoltaan 16 400 ruplaa. Kutomakoneiden määrä oli 16.⁵⁴

4.2 Pääoma

Venäjän keisari Aleksanteri I halusi teollistaa maata voimakkaasti. Tämä koski myös Tamperetta, josta ryhdyttiin tekemään teollisuuskaupunkia. Valtion ja tässä tapauksessa keisarin rooli rahoittajana oli merkittävä, koska ulkoisia pääomia ei ollut. Valtiolla oli myös suuri rooli siinä, että teollisuustoiminta pysyi luvanvaraisena. Toiminnan tuli olla yhteydessä valtion omiin tavoitteisiin teollistumisen saralla. Myöhemmässä vaiheessa pääomia alettiin vähitellen sijoittamaan tehtaisiin enemmän ja valtion osuus rahoittajana väheni. Alkuvaiheessa rahaa ei pystytty keräämään teollisuudesta, koska se ei kyennyt sitä tuottamaan, vaan maaomaisuudesta ja kaupankäynnistä.⁵⁵

Tehtaan käynnistäminen vaati osakseen sekä markkinoita että pääomia. Kuten todettua Finlaysonin luotti suunnitelmiansa toteutuvan valtion avustuksella. Hänelle myönnettiinkin 45 000 markan arvoinen koroton laina. Finlaysonin tarkoituksena oli rakentaa ensimmäisinä konepaja ja valimo, jonka toiminnan tuottamalla rahalla hän pystyisi alkaa maksamaan lainaa takasin. Finlayson sai näin kaipaamaansa pääomaa, mutta hänen yllätyksekseen markkinat puuttuivat eivätkä tuotteet näin menneet kaupaksi. Finlayson ajautui vähitellen taloudellisiin vaikeuksiin ja joutui pian pyytämään valtiolta uutta lainaa. Se ei ollut enää ehdoton vaan siihen sisältyi vaatimukset rakentaa koneita valtiolle, opettaa koneiden käyttäjät toimimaan niiden kanssa, antaa muiden tutustua koneisiin

⁵² Juvelius 1933, s. 20.

⁵³ *Åbo Underrättelser* 5.12.1848.

⁵⁴ *Åbo Tidningar* 6.2.1849; Juvelius 1933, s. 32.

⁵⁵ Haapala 1986, s. 32-33.

vapaasti sekä ottaa ammattilainen johtamaan tehdasta. Erityisen tärkeä vaatimus oli keskittyä jatkossa puuvillan ja villan kehruuseen sekä kudontaan.⁵⁶

Uutta lainaa annettiin Finlaysonille pieninä erinä, eikä Finlayson alun perin edes suostunut lainan ehtoihin. Hän suostui kuitenkin keskittymään puuvillan kehruuseen, joka paransi tehtaan menekkiä. Puuvillalangalle oli hyvät markkinat ja sitä myytiin sekä muualle Suomeen että Pietariin, johon sitä voitiin poikkeuksellisesti viedä tullitta. Tavallisesti Venäjä suojasi omaa talouttaan korkeilla tuontitulleilla. Valtio oli James Finlaysonille merkittävä apu. Toisaalta yksityisiä pääomia ei vielä alkuvaiheessa sijoitettu tehtaaseen, mutta kun omistajanvaihdoksen jälkeen vuonna 1835 näin tehtiin, tuotot kasvoivat kymmenkertaisiksi verrattuna Finlaysonin aikaan. Myös tässä vaiheessa valtio tuki tehtaan toimintaa, mutta enää vain noin viidesosalla verrattuna tehtaan alkuvaiheisiin. Yksityisten sijoittajien osuus oli 1830-luvulta lähtien huomattavasti suurempi ja se näkyi tehtaan toiminnan kasvussa.⁵⁷

Pääomien suhteen John Barkerin tilanne oli hyvin samankaltainen kuin kollegallaan Tampereella. Barker oli kerryttänyt omaa pääomaansa ainakin työskennellessään Tampereen tehtaalla, jossa hän teki kauppvoja omiin nimiinsä. Pääomaa on mahdollisesti kertynyt myös hänen Ruotsin vuosiltaan. Joka tapauksessa hankitut varat eivät yksin riittäneet tehtaan perustamiseen, vaan myös Barker tarvitsi valtion apua lainan muodossa. Barker anoi 24 000 hopearuplan arvoista lainaa Suomen Pankilta. Laina oli siis noin 6000 hopearuplaa pienempi kuin James Finlaysonin saama ensimmäinen koroton laina.⁵⁸ Vuonna 1844 Barkerille myönnettiin lopulta 20 000 hopearuplan koroton laina. Takaisinmaksuun oli aikaa kuusi vuotta ja lainaa piti lyhentää 2000 ruplalla vuodessa. Kaksi vuotta ensimmäisen lainan myöntämisen jälkeen Barker sai vielä uuden, 4000 hopearuplan arvoisen lainan. Tehtaan toiminta pääsi kuitenkin kunnolla vauhtiin vasta siinä vaiheessa, kun Barkerin yhtiötoveriksi tuli Lars Evert Stigzelius, joka sitoutui sijoittamaan tehtaaseen saman verran omia pääomiaan kuin Barker oli tehnyt. Lisäksi Stigzelius otti velkaa tehdasta varten.⁵⁹

⁵⁶ Haapala 1986, s. 23-24.

⁵⁷ Haapala 1986, s.24-25.

⁵⁸ Juvelius 1933, s. 30.

⁵⁹ Nikula 1972, s. 364-365.

4.3 Työvoima

Finlayson kiinnitti erityistä huomiota työvoiman saatavuuteen jo tehtaan perustamisvaiheessa. Hän tiesi, että ammattitaitoista työväkeä tehtaaseen oli vaikea löytää Suomesta ja oli varautunut kouluttamaan työntekijöitä henkilökohtaisesti esimerkiksi suomalaisen nuorison keskuudesta. Finlaysonille oli kuitenkin selvää, että työnjohtajat oli tuotava muualta.⁶⁰ Yksi tehdasta varten anottu privilegio käsitteli ulkomaisten työmiesten oikeuksia. Se takasi muun muassa uskonnonvapauden sekä oikeuden pidättäytyä mahdollisista sotatoimista tai maksuista sotaväen ylläpitämiseksi. Finlaysonilla oli jo varhaisessa vaiheessa ajatus siitä, että hän toisi maanmiehiään työskentelemään Tampereelle.⁶¹

Finlayson oli työntekijöiden hankkimisen suhteen aktiivinen jo tehtaan alkuvuosina. Hän havitteli tehtaaseensa lisää työntekijöitä sanomalehti-ilmoituksilla. *Finlands Allmänna Tidning*-sanomalehdessä vuodelta 1823 Finlayson kertoo tarvitsevansa tehtaaseensa lisää työvoimaa. Vaatimuksiksi hän esittää raittiuden, tarvittavan ammattitaidon sekä katsoo merkittäväksi eduksi venäjän tai ruotsin kielen taidon. Lisäksi ilmoituksessa mainitaan myös hengellisen elämän tärkeydestä.⁶² Sanomalehti-ilmoituksessa tulee hyvin ilmi, mitä Finlaysonin omia luonteenpiirteitä, jotka ovat tulleet aiemmin esille. Hänellä oli siis työntekijöiden palkkaamiselle selvät vaatimukset. Toisaalta ammattitaitoisten työntekijöiden hankkiminen oli myös yksi Finlaysonin saaman toisen lainan ehtoja. On epäselvää, minkä verran ihmisiä nämä ilmoitukset tavoittivat ja mikä niiden teho on lopulta ollut. Ilmoituksesta jää myös hämäränpeittoon se, millainen tarve työntekijöille oikeasti oli. Siitä pystyy kuitenkin huomaamaan, että työntekijöiden arvomaailman oli vastattava James Finlaysonin arvomaailmaa. Jo tehtaan privilegioista kävi ilmi, että uskonnonvapaus tehtaaseen tuleville työntekijöille oli Finlaysonille itselleen hyvin tärkeää.

Etsiessään työvoimaa sanomalehti-ilmoituksilla Finlayson mainitsi Tampereen olevan edullinen paikka tehdastoiminnalle ja että siellä olisi vielä hyvin tilaa rakentaa lisää tehdasrakennuksia. Finlayson kirjoitti jopa oman tehtaansa mahdollisesta laajentamisesta, mikäli tehtaan myynti kasvaisi. Lisäksi hän oli ilmeisen halukas tekemään yhteistyötä mahdollisten uusien tehtailijoiden kanssa.

⁶⁰ Lindfors 1938, s. 42-43.

⁶¹ Lindfors 1938, s. 40.

⁶² *Finlands Allmänna Tidning* 5.4.1823.

Samassa lehti-ilmoituksessa vuodelta 1823 Finlayson kertoi lisäksi odottavansa tilauksia pellava- ja puuvillankehruukoneille. Lehti-ilmoituksesta voi päätellä, että Finlayson oli tilausten tarpeessa, koska tehtaan toiminta ei ollut käynnistynyt odotusten mukaisesti. Toisaalta Finlayson vaikuttaa varsin toiveikkaalta tehtaansa jatkoon suhteen puhuessaan tehtaan laajentamisesta.⁶³

Finlaysonille vaikuttaa olleen erityisen tärkeää löytää rautavalimoonsa ammattitaitoinen seppä, mikä viittaa koneiden rakentamiseen, joita vietäisiin sitten markkinoille.⁶⁴ Finlaysonin tavoitteena oli saada pienempiä kehuukoneita myytyä, vaikka hänen tehtaansa ei toiminut vielä toivotulla tavalla. Sanomalehti-ilmoitukset työntekijähausta kertovat myös siitä, että etuoikeuksista huolimatta Englannista ei ollut liiaksi halukkaita lähtemään Suomeen Finlaysonin tehtaalle työskentelemään. Lisäksi Englannista tuleville työntekijöille piti maksaa palkkaa sen verran, mitä Suomessa maksettiin virkamiehille, joten Finlaysonille ei ollut taloudellisesti kannattavaa hankkia useampia työntekijöitä kotimaastaan.⁶⁵

Tutkimuskirjallisuuden tietojen perusteella tarvetta työntekijöille todella oli. Finlaysonin tehtaan perustamisvuonna työntekijöitä oli virallisesti vain yksi – James Finlayson itse. Vuonna 1825 Finlaysonilla työskenteli yksi kisälli ja kolme oppipoikaa. Vuoteen 1830 työntekijöiden määrä oli kasvanut yhteensä kymmeneen. Työntekijöiden vähäinen määrä kertoo osaltaan Finlaysonin vaikeuksista saada tehtaan toimintaa kunnolla käyntiin. Työntekijöiden puuttuessa esimerkiksi koneiden rakentaminen sujui tuskastuttavan hitaasti. Näin ollen koneita ei myöskään pystytty tekemään niin paljoa, että niitä olisi voitu laittaa myyntiin.⁶⁶

Barkerin tehtaan ensimmäisinä vuosina työntekijöitä oli ainoastaan kolmetoista kappaletta, joista peräti yhdeksän oli naisia. Työntekijät olivat iältään 14-29-vuotiaita ja yhtä lukuun ottamatta kaikki suomalaisia. Tehtaan virallisena kielenä toimi ruotsi, jota myös John Barker osasi jonkin verran. Tuohon aikaan ruotsi oli muutenkin yleinen kieli Suomen liike-elämässä. Vaikka työntekijämäärä kasvoi vähitellen, naisten ja alaikäisten osuus pysyi heidän pienien palkkakulujen takia suurena. Barker hankki myöhemmin Finlaysonin tavoin työvoimaa kotimaastaan. Nämä ammattitaitoiset

⁶³ Finlands Allmänna Tidning 3.4. 1823.

⁶⁴ Finlands Allmänna Tidning 15.4.1823.

⁶⁵ Voionmaa 1929, s. 155.

⁶⁶ Voionmaa 1929, s. 167-168.

työntekijät toimivat tehtaassa ilmeisesti johtotehtävissä ja olivat esimerkkinä muille työntekijöille.⁶⁷ Tehtaan hyvä menestys johti myös työntekijöiden määrän tasaiseen kasvuun niin, että työntekijöitä oli vuonna 1848 jo viisikymmentä.⁶⁸

5. Loppupäätelmät

Aineiston perusteella Tammerkoski vaikuttaa tehneen James Finlaysoniin äärimmäisen suuren vaikutuksen. Maantieteellisillä tekijöillä on ollut oma merkityksensä, koska Tammerkosken rooli paikanvalinnassa vaikuttaa niin suurelta. James Finlaysonille oli ensiarvoisen tärkeää saada omistusoikeus koskeen ja myös tarvittavaan maa-alueeseen, jotta tehtaan rakentaminen ja käyttövoiman saaminen tulisivat mahdollisiksi. Nämä edut kytkeytyvät osaltaan taloudellisiin etuihin eli privilegioihin, joita Finlayson anoi ja jotka hänelle myös myönnettiin.

Tammerkoski ei kuitenkaan yksin selitä Tampereen valikoitumista tehtaan perustamispaikaksi, koska koskia löytyi myös muualta. Maantieteellisiä tekijöitä merkittävämmässä osassa olivat taloudelliset tekijät, jotka viime kädessä mahdollistivat tehtaiden perustamisen. Ainakin tässä yhteydessä taloudelliset tekijät kytkeytyvät vahvasti hallintoon. Tampereella Finlayson olisi tuskin pystynyt käynnistämään tehdasta ilman keisarin merkittävää taloudellista tukea. Turussa kaupungin viranomaiset puolestaan suhtautuivat myötämielisesti uusiin yrittäjiin, joita kannustettiin teollisen toiminnan pariin.

Barker ja Finlayson saivat molemmat jopa poikkeuksellisen edulliset privilegiot tehtaitaan varten. Varsinkin Tampereelle privilegioiden voidaan sanoa kompensoineen vaikeita kuljetusreittejä ja syrjäistä sijaintia. Molempien yrityksiin käynnistää teollinen toiminta suhtauduttiin myötämielisesti ja heille annettiin aikaa saada tehtaiden toiminta kunnolla alkuun. Molemmille myönnettiin vielä uutta lainaa sen jälkeen, kun ensimmäinen laina oli kummallakin osoittautunut riittämättömäksi. Edullisista privilegioista ja niihin liittyneestä pitkäjänteisyydestä voi päätellä, että hallinnolle eli näissä tapauksissa Venäjän keisarille sekä Turun ja Tampereen kaupungeille oli erityisen tärkeää, että

⁶⁷ Juvelius 1933, s. 26-28.

⁶⁸ Juvelius 1933, s. 32.

teollinen toiminta saataisiin Suomessa käyntiin. Tästä kertoo myös se, että Finlayson ja Barker saivat itselleen suhteellisen vaivattomasti ne privilegit, joita he olivat myös anoneet.

Henkilökohtaisen pääoman suhteen tilanne oli Finlaysonilla ja Barkerilla hyvin samankaltainen. Molemmilla oli omaa pääomaa, mutta ei lähellekään niin paljon, että tehdasta olisi voinut alkaa pyörittämään. Myös tältä kantilta tarkasteltuna oli ensiarvoisen tärkeää, että heille myönnettiin taloudellista apua esimerkiksi lainoilla. Kaiken kaikkiaan henkilökohtainen varallisuus ei näytä olleen Finlaysonin tai Barkerin kohdalla määrittävä tekijä sijainnin valinnassa, vaan ensisijaisesti kyse on ollut saaduista privilegioista. Sama koskee myös työntekijöitä. Molemmat olivat luottavaisia sen suhteen, että pystyisivät tarvittaessa tuomaan työntekijöitä kotimaastaan tai kouluttamaan heidät itse paikallisesta väestöstä.

Energiakysymyksen näkökulmasta lähtökohdat tehtaan perustamiselle olivat Finlaysonilla ja Barkerilla hyvin erilaiset. Finlaysonin tehtaassa haluttiin hyödyntää Tammerkoskesta saatavaa energiaa. Tämän voidaan sanoa luoneen pohjaa tehtaan sijainnin valinnalle. Vesivoima oli hyvin perinteinen energianlähde, joten oli varsin luonnollista, että siihen päädyttiin myös Finlaysonin tehtaassa. John Barker puolestaan perusti tehtaansa reilut kaksikymmentä vuotta Finlaysonia myöhemmin ja tänä aikana höyryvoima oli ehtinyt nousta laajemmin teollisuuden käyttöön. Barker halusi hyödyntää tehtaassaan höyryvoimaa, jotta saisi sijainnin valinnassa vapaat kädet. Energiakysymyksen ratkeamisen jälkeen Barker pystyi kiinnittämään huomionsa varsinkin taloudellisiin tekijöihin tehtaan sijaintia suunnitellessaan.

Finlaysonin kohdalla aineistosta ei löytynyt merkintöjä siitä, että hän olisi huolissaan esimerkiksi raaka-aineiden kuljetusmahdollisuuksista Tampereelle. John Barker puolestaan piti raaka-aineiden kuljetusta sisämaahan varsin hankalana. Lisäksi se olisi ollut suhteellisen kallista verrattuna Turun kaltaiseen rannikkokaupunkiin. John Barkerilla kuljetusmahdollisuuksilla näyttää olleen merkittävä rooli paikanvalinnassa, koska raaka-aineiden tuonti Turkuun oli helppoa ja halpaa. Lienee kuitenkin mahdotonta sanoa, olisiko Turun sijainti raaka-aineiden saannin kannalta keskeisellä paikalla ollut Barkerille tarpeeksi iso motivaattori paikanvalinnassa, mikäli taloudelliset edut eivät olisi olleet niin hyviä kuin ne olivat.

Tutkimusta voisi laajentaa niin, että ottaisi tarkasteluun useampia suomalaisia puuvillatehtaita ja tutkisi niiden sijainnin valintaan vaikuttaneita tekijöitä. Näin saataisiin selville laajemmin Suomen olosuhteita ja niiden kehitystä puuvillatehtaiden perustamisen näkökulmasta. Turun ja Tampereen tehtaita myöhemmin perustetut tehtaot voisivat myös antaa osviittaa siitä, millainen merkitys näillä kahdella tehtaalla on ollut myöhemmille suomalaisille puuvillatehtaille ja puuvillateollisuudelle. Molempien tässä tutkielmassa tutkittujen tehtaiden myöhempää kehitystä ja kasvua ja niiden takana olevia syitä olisi myös kiinnostavaa tutkia. Tällöin saataisiin lisää perspektiiviä siihen, millaiset lähtökohdat tehtaiden perustamiselle olivat niiden perustamisajankohtana.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Alkuperäislähteet

Kansalliskirjasto:

Sanomalehtikirjasto <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?query=Finlayson&startDate=1820-01-01&endDate=1830-12-31&title=1457-4314&formats=NEWSPAPER>

Finlands Allmänna Tidning 3.4.1823.

Finlands Allmänna Tidning 5.4.1823.

Finlands Allmänna Tidning 15.4.1823.

Finlands Allmänna Tidning 13.5.1824

Turun Wiikko-Sanomat 26.6.1824.

Åbo Tidningar 6.2.1849.

Åbo Underrättelser 5.12.1848.

Painetut lähteet

Finlaysonin alueen tonttikartta vuodelta 1820. Julkaistu teoksessa Lindfors, Gustav, *Finlaysonin tehtaat Tampereella 1820-1907*. Oy.F.Tilgmann AB: Helsinki, 1938.

James Finlaysonin privilegiokirje. Julkaistu teoksessa Lindfors, Gustav, *Finlaysonin tehtaat Tampereella 1820-1907*. Oy.F.Tilgmann AB: Helsinki, 1938.

John Barkerin privilegiokirje. Julkaistu teoksessa Juvelius, Einar, *John Barkerin puuvillatehdas 1843-1933*. Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino: Turku, 1933.

Tampereen kaupunginoikeudenpäiväkirja 26.11.1821. Julkaistu teoksessa Lindfors, Gustav, *Finlaysonin tehtaat Tampereella 1820-1907*. Oy.F.Tilgmann AB: Helsinki, 1938.

Tutkimuskirjallisuus

Antila, Kimmo, Lind, Mari & Liuttunen, Antti (toim.), *Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Tampereen museot – Tampereen museoiden julkaisuja 115. Kariston Kirjapaino Oy: Hämeenlinna, 2011.

Gribenberg, Lennart, ”James Finlayson”. Tampereen historiallinen seura. *Tampere – tutkimuksia ja kuvauksia*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja 1. Tampereen Kirjapaino Oy: Tampere, 1929, 173-190.

Haapala, Pertti, Tehtaan valossa: *Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Suomen historiallinen seura – Historiallisia tutkimuksia 133. Osuuskunta Vastapaino: Tampere, 1986.

Helenius, Kyllikki, *Wilhelm von Nottbeck ja Finlayson*. Kirjapaino Hermes Oy: Tampere, 2004.

Juvelius, Einar, *John Barkerin puuvillatehdas 1843-1933*. Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino: Turku, 1933.

Lindfors, Gustav, *Finlaysonin tehtaat Tampereella 1820-1907*. Oy.F.Tilgmann AB: Helsinki, 1938.

Määttänen, Markus, ”Mies, jonka nimi jäi”. *Aamulehti* (2019), 1-30.

Nikula, Oscar, *Turun kaupungin historia 1809-1856*. Oy Lounaisrannikko: Turku, 1972.

Peltola, Jarmo, ”The British contribution to the birth of the Finnish cotton industry (1820–1870)”. *Continuity and Change* (2019), 34, 63-89.

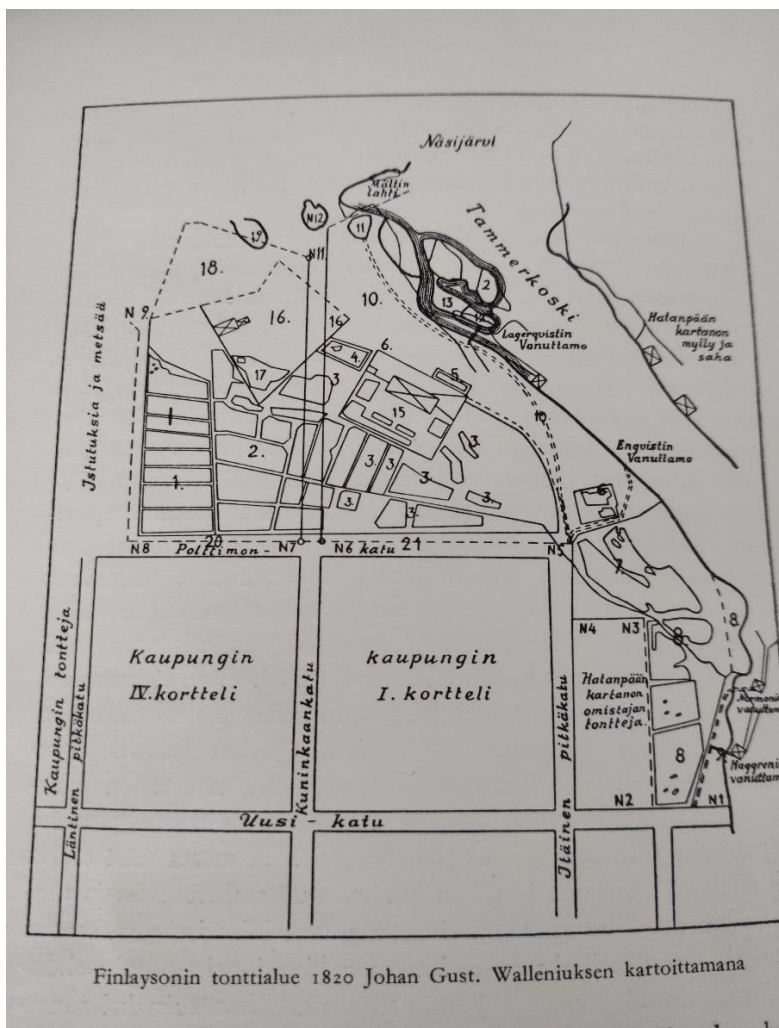
Sutinen, Elina, *Höyrysahojen ja puuvillatehtaiden sijaintipaikan valintaan vaikuttaneet tekijät Suomessa ensimmäisellä teollistumiskaudella vuosina 1860-1913*. Julkaisematon Suomen historian pro gradu tutkielma, Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä, 1998.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi: Helsinki, 2018 (uudistettu laitos).

Vahtola, Jouko, *Suomen historia kivikaudesta 2000-luvulle*. Otava: Helsinki, 2017 (uudistettu painos).

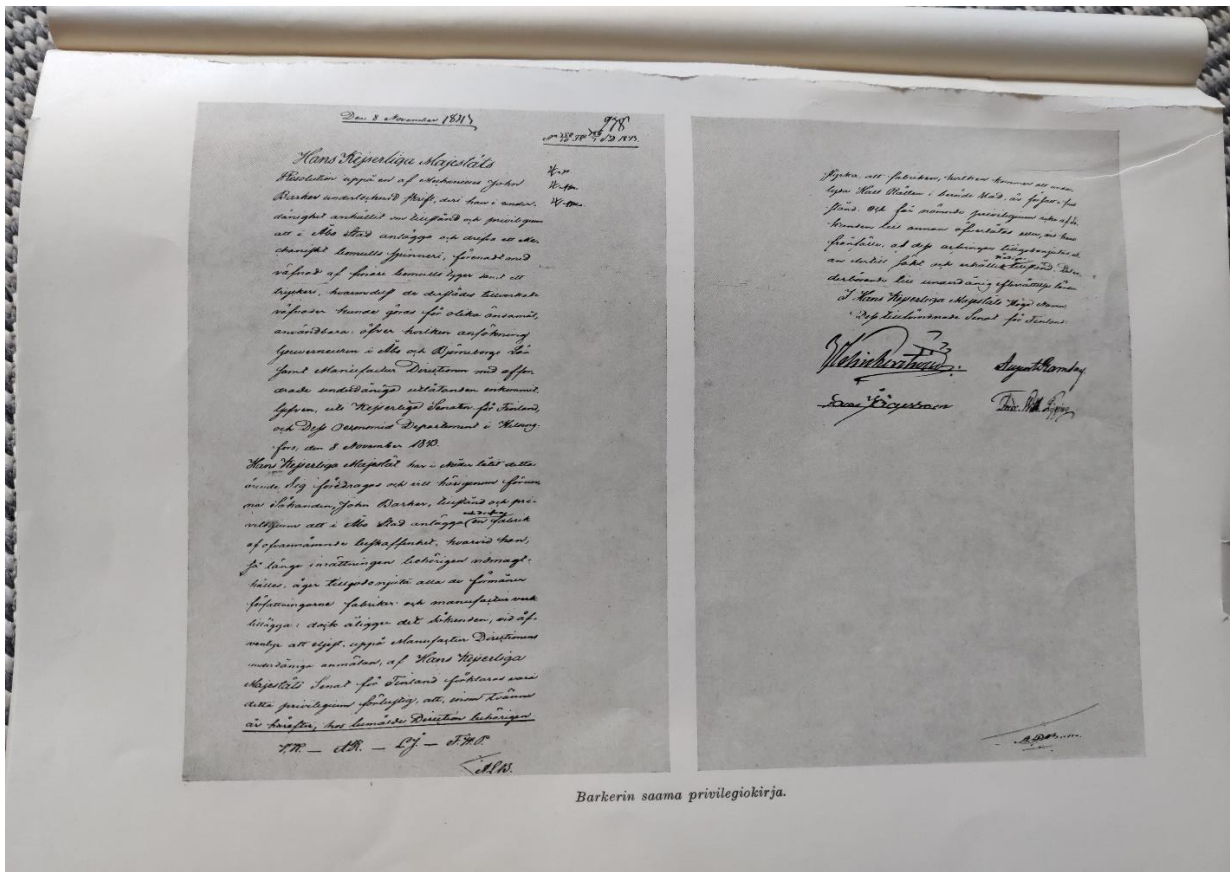
Voionmaa, Väinö, *Tampereen historia II osa – Tampereen historia Venäjän vallan ensipuoliskon aikana*. Tampereen kaupunki: Tampere, 1929 (2. painos).

Liitteet

Liite 1. Finlaysonin alueen tonttikartta 1820.

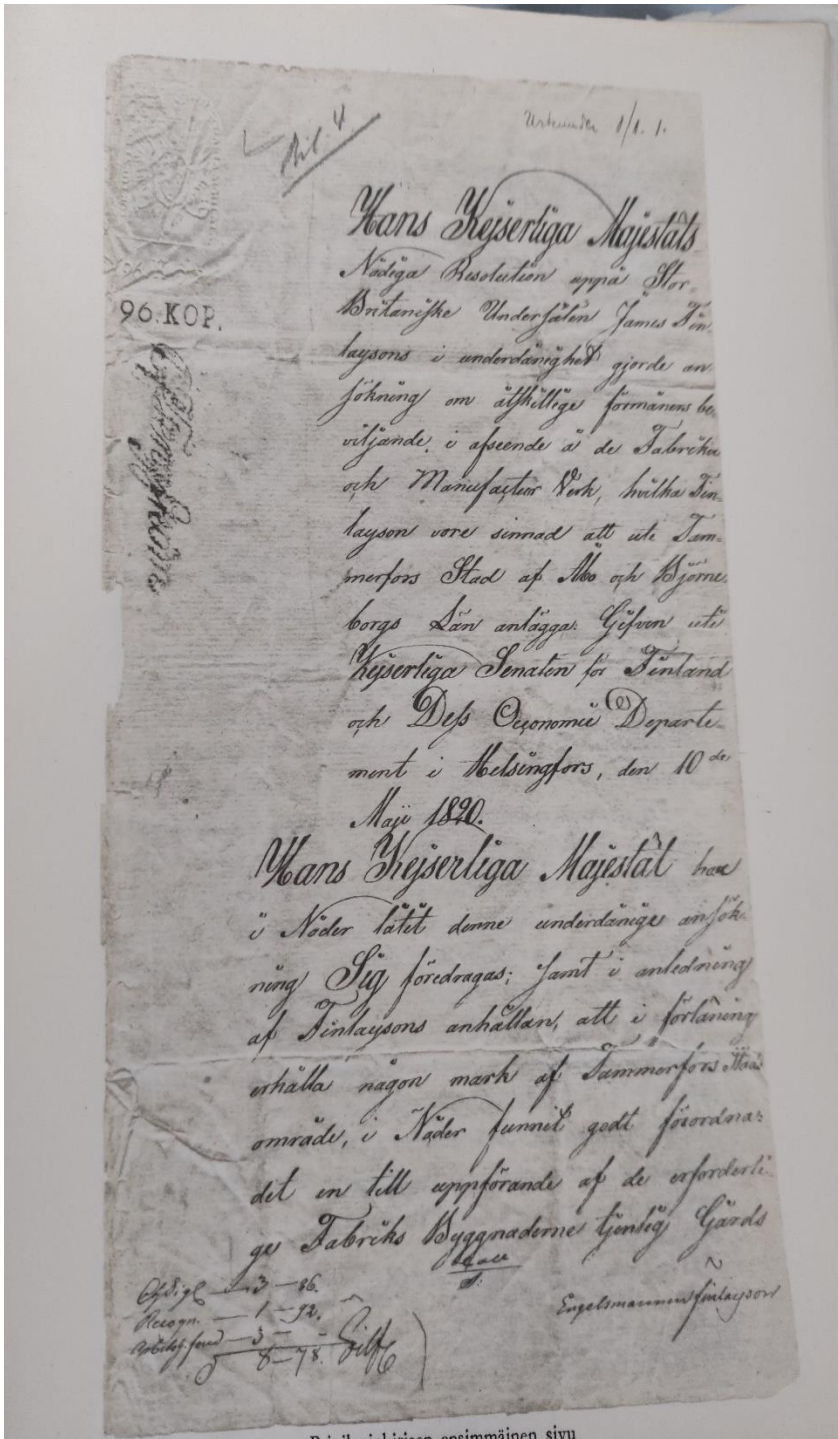
Lähde: Lindfors 1938, s. 72.

Barkerin saama privilegikirja.

Liite 2. John Barkerin saama privilegikirje.

Lähde: Juvelius 1933, s. 23.

Liite 3. James Finlaysonin privilegiokirjeen ensimmäinen sivu.

Lähde: Lindfors 1938, s. 67.